

بررسی و تحلیل سبک‌های ادبی در داستان‌های قرآن

عباس همامی^۱

مجدت نقوی^۲

چکیده

قرآن کتاب هدایت بشر در تمام اعصار است و خداوند متعال به منظور ایضاح معانی، جلب نظر و توجه مخاطبان و انتقال مفاهیم والای معنوی و تعلیم دستورات اخلاقی و معارف دینی و تسریع در فهم و آسان‌سازی مطالب و تنزل مفاهیم عمیق معنوی در روح و جان آدمی، از قالب قصه و در قصص از سبک‌های مختلف ادبی و داستان‌گوئی استفاده کرده است. در این میان، تمثیل و تشبیه و ایجاز و اطناب و سایر سبک‌های ادبی از شیوه‌های پیام‌رسانی در داستان‌های قرآن است که به منظور عینیت بخشیدن و تجسم دادن به مفاهیم عقلی و معنوی بکار رفته تا هر کس به فراخور درکش از آن بهره بگیرد و از آنجا که یکی از اهداف قرآن برای آشکار شدن مسائل زندگی استفاده از بیان سمبلیک است، به این حقیقت می‌رسیم که نقل داستان از بهترین روش‌هایی است که به این هدف عینیت می‌بخشد. به ویژه اینکه القای پیام به صورت مستقیم و آمرانه، همیشه با استقبال طبایع انسانی مواجه نمی‌گردد و بسیاری از اوقات، از طریق هنر می‌توان پیامی را به طور غیرمستقیم ایراد نمود، قرآن کریم نیز این مهم را مدنظر قرار داده در نقل داستان‌ها، از سبک‌های مختلف ادبی برای القاء پیام استفاده کرده است در این مجال به بررسی برخی از این سبک‌های ادبی خواهیم پرداخت.

کلید واژه‌ها: سبک ادبی، قصص، قرآن، داستان

ah.hemami@.net

۱- استاد گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

۲- فارغ التحصیل دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی penhan۴۹@gmail.com

۱- تبیین موضوع

قرآن کتاب هدایت بشر در تمام اعصار است و بدین منظور از شیوه‌های متفاوت بیانی بهره گرفته است یکی از کارآمدترین روش‌های جذب مخاطب جهت انتقال پیام‌های تربیتی، بیان موضوع در قالب داستان است. در همین راستا، بخش عمده‌ای از کتاب‌های آسمانی، شامل روایت سرگذشت واقعی اقوام و اشخاص است. در قرآن کریم نیز خداوند متعال، به منظور تسریع در فهم و آسان‌سازی مطالب و تنزل مفاهیم عمیق معنوی در روح و جان آدمی، از قالب قصه بهره برده است که بخش قابل‌توجهی از آیات را به خود اختصاص داده است. نکته‌ی قابل‌تأمل اینکه، قرآن بسیاری از واقعیت‌ها را در قالب استعاره، تشبیه و سایر سبک‌های ادبی بیان کرده است و داستان اگر گزارش از واقعیت‌ها باشد در شنوندگان ایجاد کنجکاوی می‌نماید تا به علل و اسباب وقوع حوادث تلخ و شیرین شخصیت‌های داستان پی ببرد و در ادامه با تطبیق آن علل و اسباب و روش‌ها با زندگی خویش پند گرفته و آموزش ببیند؛ البته در این راه از داستان‌سرایی پرهیز کرده و به نقل‌گزینشی حوادث پرداخته است به‌طوری‌که ظاهراً در برخی بخش‌ها پیوستگی داستان رعایت نگردیده و فقط بر نکات کلیدی و درون‌مایه‌ها تکیه شده همین مسئله باعث شده است. قصه در قرآن یک کار مستقل هنری تلقی نگردد، بلکه هنر در خدمت هدف قرآن قرار گیرد.

۲- پیشینه تحقیق

داستان‌های قرآن از گذشته مورد توجه عالمان و پژوهشگران بوده و در این موضوع تألیفاتی در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه انجام گرفته است با عناوین:

۱. القصص القرآن فی مفهومه و منطوقه عبدالکریم خطیب، ۱۹۶۵ م.
۲. التصوير الفنی فی القرآن، سید قطب، ۱۹۶۶ م.
۳. القصه فی القرآن مقاصد الدین و قیم الفن، محمد قطب، ۲۰۰۲ م.
۴. الاسلام و الفن، محمود البستانی، ۱۴۰۹ ق.
۵. مبانی هنری قصه‌های قرآن، ابوالقاسم حسینی، ۱۳۷۸
۶. تحلیل عناصر ادبی و هنری داستان‌های قرآن، خلیل پروین، ۱۳۷۹، علاوه بر این موارد مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های چندی که هر کدام به بخشی از داستان‌ها و عناصر داستانی پرداخته‌اند عبارتند از:
۷. هدف‌ها و شیوه‌های داستان‌پردازی در قرآن، محمد رضا سنگری، ۱۳۷۳
۸. زبان تمثیلی در قرآن، محمدعلی رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹

در بسیاری از این نوشتارها از سبک تاریخی استفاده شده و قصه‌ها به ترتیب وقوع و دوره‌های ظهور انبیا و یا بر اساس ترتیب درج در سور قرآنی نقل و بیان شده؛ اغلب به شکل تک‌موضوعی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. تجزیه و تحلیل یک یا چند داستان و نیز بررسی داستان‌ها از یک یا چند زاویه و استخراج نکات اشتراک و اختلاف داستان‌ها، محتوای این نوشته‌ها را تشکیل می‌دهد اما درباره‌ی نوع سبک و شیوه‌های

انتقال مفاهیم تربیتی در داستان‌های قرآن کریم به‌طور کامل، کار چندانی به‌صورت مدون انجام نگرفته است و تفاوت این پژوهش با سایر نوشته‌ها این است که در صدد یافتن پاسخ جهت سوالات زیر است

۳- سؤال‌های تحقیق

سؤال‌های تحقیق حاضر عبارت است از:

- ۱- قرآن در نقل داستانها برای انتقال مفاهیم از چه سبک‌هایی استفاده نموده است؟
- ۲- داستان‌های قرآنی از حیث حقیقت داشتن گزارش‌ها و سبک‌های بیانی گزاره‌ها از چه جایگاهی برخوردار است؟

۳- مفهوم شناسی قصه

لسان العرب در معنی قصه چنین بیان می‌دارد: قصه یعنی خبر و قصصت الرویا یعنی اخبرت عن... (ابن منظور، ۱۹۰ / ۱۱) لغتنامه‌های فارسی مانند دهخدا معانی شأن و خبر و حدیث و گزارش و سرگذشت و... را برای معنی قصه برمی‌شمرند. (دهخدا، ۱۱ / ۱۵۵۳) در معنای اصطلاحی قصه نیز می‌توان گفت:

در متون ادبی قصه عبارت است از آثاری که در آنها تأکید بر حوادث خارق‌العاده بیشتر از تحول و تکوین آدم‌ها و شخصیت‌ها است. (میر صادقی، ۲۲)

در قرآن کریم واژه «قصه» بکار نرفته است اما لفظ «قصص» در مجموع هفت بار در قرآن بکار رفته که شش مورد آن در ضمن آیات به‌صورت اسم و در معنای داستان و خبر و سرگذشت استعمال شده و یک مورد هم نام سوره بیست و هشتم قرآن است. راغب در مفردات می‌گوید: «الْقَصُّ»: پیگیری اثر چیزی و پیروی کردن از آن است و قَصَصَ اخباری است که پیگیری و بازگو می‌شود. (راغب، ۳ / ۶۷۱) در آیات قرآن سه معنی از این واژه قابل استنباط است:

۱- دنبال کردن و تعقیب نمودن «قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَازْتَدَا عَلِيٌّ أَنَا رِهَمًا قَصَصًا» (الکهف، ۶۴)

۲- بیان کردن و حکایت نمودن: «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (یوسف، ۳)

۳- اخبار و سرگذشتها: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (یوسف، ۱۱۱)

۴- انواع قصه در قرآن

پژوهشگران علوم قرآنی قصص قرآن را به انواع ذیل دسته‌بندی کرده‌اند:

قصه تمثیلی: این آیه شریفه را می‌توان مثال برای این نوع قصه قرآنی زد: «صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ مِنْ رَزَقْتَهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (النحل، ۷۵)

همچنین قصه اصحاب القریه که در سوره یس آیات ۱۳-۲۷ بدان اشاره شده است و داستان صاحبان دو باغ که در سوره کهف وصف حال آنان مطرح شده، از این نوع شمرده می‌شود؛ گرچه این داستان‌ها ممکن است فقط مثل باشند؛ اما تمثیل قضایای دینی و حقایق عقلی است که در قالب قصص محسوس بیان شده

بطوریکه خواننده با تمام وجود آن را حس می‌کند و القاء مطلب بر وی از این طریق به‌خوبی انجام می‌گیرد.^۱

نوع دوم از قصص قرآن به تعبیر قطب قصه تاریخی است: که اکثر داستان‌های قرآن را از این نوع شمرده است که به‌منظور هدایت و موعظه و به‌درستی و صحت نقل شده‌اند.^۲

در حکمت متعالیه و فلسفه الهیه حقیقتی به ثبوت رسیده و آن هیولایی بودن نفس انسان است که قابلیت برای هرگونه تعلیم و تربیت و وصول به اعلی درجه کمال و یا سقوط در ادنی مرتبه خذلان را دارد و این قابلیت خودبه‌خود به مرحله فعلیت نمی‌رسد. (حسینی طهرانی، ۳۳۵) لذا قصه تعلیمی که نوع دیگری از قصه‌های قرآنی است به‌منظور تربیت و هدایت بشر ارائه شده است، از این رو همه جزئیات و عناصر آن نیز در همین راستا ترتیب یافته تا اغراض دینی بدین وسیله تأمین گردد. قصه موسی و عبد صالح (خضر) یکی از نمونه‌های قصه‌های تعلیمی است که متضمن دستورات اخلاقی و تربیتی فراوانی است.^۳

قصه انفسی: انسان به دلیل استعدادهایی که دارد متفاوت از جمادات و گیاهان و حیوانات است، لذا استحقاق دریافت امانت الهی را دارد و همین امر توجه خاص خداوند را نسبت به این موجود جلب نموده جهت ارشاد او آیاتی را نازل فرموده که متضمن مفاهیمی است که غرایز و نفسانیات و امیال فطری او را به تصویر کشیده مانند داستان آدم و فرزندان او یا داستان شعیب و دختران ایشان و موسی (ع)^۴

قصه رمزی و اشاری: نوع دیگری از قصص قرآنی می‌باشند که نیاز به تفسیر و تأویل دارند و مسلمین باید منتظر حکم قرآن در این گونه‌ایات باشند تا نکات رمزی و حقایق بر ایشان از جانب خداوند روشن شود برخی قصه‌های رمزی حول محور همان رمز هست مانند قصه گاوی که بنی‌اسرائیل باید ذبح می‌کردند در آیات ۶۷-۷۳ سوره البقره این داستان نقل شده است که البته در وراء ذبح گاو قدرت خداوند متعال در برانگیختنی دوباره و حقیقت مرگ و زندگی نهفته است و برخی دیگر از قصص اشاری و رمزی اشاره به مشکلات و حوادثی دارد که آیات برای رفع آن مشکلات نازل شده و مشتمل بر پند و موعظه است یا در جهت برائت از شخص و اشخاص یا تأیید افرادی و تأیید یا تکذیب خبری و ... نازل شده است.^۵

قصه اخروی: که در آن اوضاع و احوال قیامت و بهشتیان و دوزخیان به تصویر کشیده شده نوع دیگری از حکایت‌های قرآنی است و درنهایت داستان‌های موعظه‌ای که به‌منظور برانگیختن آدمی برای اعمال مطلوب و انتخاب درست مسیر زندگی نقل شده مانند قصه عزیر که در آیه ۲۵۹ سوره البقره عنوان شده است.^۶

^۱ - نک: القصة فی القرآن، محمد قطب، الباب الثالث، الفصل الاول

^۲ - همانجا، الفصل الثانی

^۳ - همان، الفصل الثالث

^۴ - همان، الفصل الرابع

^۵ - همان، الفصل الخامس

^۶ - همان، الفصل السادس و الفصل السابع

۵- سبک‌های به کار رفته در داستان‌های قرآن

ابتدا باید متذکر شویم که داستان آدم (ع) و سایر پیامبران الهی رویدادی است که پژوهشگران بسیاری در طول تاریخ درباره آن مطالعه و پژوهش کرده‌اند و تفاوت نقل‌ها و اختلاف برداشت‌ها و تحلیل‌های متفاوتی از این داستان‌ها ارائه شده که جمع‌بندی و نتیجه‌گیری را سخت نموده است بخصوص اینکه در حوزه تفسیر اسلامی نقل‌ها و تحلیل‌های نادرستی راه‌یافته است. در این مجال ما به دنبال بررسی همه ابعاد این داستانها نیستیم چراکه داستان پیدایش و طوفان و اصحاب کهف و ... از ابعاد مختلفی مورد بررسی قرار گرفته و مجموعه‌هایی از نقل‌ها و نوشتارها در این زمینه تدوین گشته است. آنچه به دنبال آن هستیم، شیوه‌های انتقال پیام‌ها و مفاهیم تربیتی است که در سرتاسر این داستان‌ها به کار گرفته شده است و ذکر این مطلب ضروری است که سبک قرآن، سبکی گفتاری است نه نوشتاری لذا نه الزامی در بیان جزئیات حوادث است، نه الزامی در نقل منظم زمانی و مکانی و تاریخی و منسجم داستان‌ها است و نه الزامی در رعایت سبک خاص نوشتاری وجود دارد. بلکه قرآن در بیان یک رخداد و در عرضه موضوعات مختلف با توجه به مناسبت‌های پیش‌آمده مفاهیم و سبک‌ها را در هم می‌آمیزد و حقایق هستی و معارف اعتقادی و احکام شرعی و موعظه و ارشاد و بیم و امید و... را باهم و به‌دوراز قیدوبندهای اسلوب نوشتاری و شاید خارج از شیوه‌های معمول و مرسوم موجود در کتاب‌ها و با ساختاری گفتاری و خطابی به گوش انسان‌ها می‌رساند. قرآن، موضوعات و مفاهیم را در قالب‌های گوناگون و در سیاق‌های متفاوت و مناسب با اقتضائات زمان و مکان و مخاطبین، با ذکر داستان‌های مختلف گاه به شکل خلاصه و یا مبسوط بیان فرموده از این رو قصه‌های قرآن سبک ویژه خود را دارد و خارج از شیوه‌های مرسوم در قصه‌های ادبی است. گرچه گوشه‌هایی از این سبک‌ها هم ممکن است در قصه‌های قرآن ملاحظه شوند. (معرفت، ۴۲۰، ۴۲۱)

۵-۱- تعریف سبک

اصطلاح سبک در زبان‌شناسی و ادبیات بر شیوه رفتارهای زبانی افراد اطلاق می‌شود. در تعریفی دیگر گفته شده سبک عبارت است از شیوه کاربرد زبان در یک بافت معین به وسیله شخص معین برای هدفی معین. در این نوشتار تعریف فوق را پایه‌ی کار خود قرار داده به تحلیل سبک‌های انتقال مفاهیم و پیام‌های الهی داستان‌های قرآن می‌پردازیم. (فتوحی، کتاب نخست)

۶-۱- شیوه‌های کلی انتقال مفاهیم در داستان‌های قرآن

برای انتقال اطلاعات، ارائه نظرات و القائات ذهنی و پند و اندرز دو روش معمول است: یکی شیوه ادبی و دیگر رویه نوولی. در شیوه ادبی آنچه منظور گوینده است به‌طور مستقیم و صریح بیان می‌شود. و شیوه نوولی انتقال اطلاعات به‌طور غیرمستقیم. این سبک در همه‌جا و توسط همه شعرا و نویسندگان به کار گرفته شده حتی انسان‌های اولیه با نقاشی بر روی سنگ و دیوار قصد بیان مقصودی را داشتند و این شیوه هنگامی ارزشمند است که دارای رسالت معینی باشد یعنی متوجه به هدفی باشد. (هاشمی، ۵)

اما در چگونگی ارائه تعلیمات قرآنی به یک چنین ترتیبی دست می یابیم که: گاه قرآن خود نکات برجسته آموزشی قصه‌ها را استخراج و به انسان‌ها اعلام می‌کند. این نکات هم در خلال بیان داستان و هم در پایان به شکل نتیجه‌گیری کلی در اختیار انسان قرار داده شده است. و گاه بسیاری از پندها و موعظه‌ها از زبان شخصیت‌های قصه‌ها گوشزد شده است و روند تعریف داستان به گونه‌ای است که خود خواننده در موقعیت نتیجه‌گیری قرار می‌گیرد و در نهایت بخشی از موارد آموزشی داستان با بیان معصومین ع در شرح و تفسیر آیات قرآن در اختیار مخاطب قرار می‌گیرد. (برومند، ۱۸۷)

۷- بیان تفصیلی شیوه‌های انتقال مفاهیم در داستان‌های قرآن

۷-۱- مخاطب و گفتگو

یکی از اسلوب‌های قصه‌گویی در قرآن مخاطب است. (مطالع، ۱۸۱) در قرآن کریم با آیات شریفه زیادی برمی‌خوریم که پیرامون مسائل عقیدتی و جزئیات به روش محاوره و گفت‌وگویی که اجراکننده یکی از انبیا است، بحث می‌کند. در گفتگو، احساسات و اوضاع و احوال طرفین گفتگو از لابه‌لای موضع‌گیری‌های گروه‌ها به نمایش گذاشته می‌شود. چیزی که در یک گزارش معمولی به دست نمی‌آید. (فضل‌الله، ۳۵۴) داستان خلقت نیز به گونه گفتگو عرضه شده چنان‌که در ادبیات داستان‌نویسی معمول است که گاه جزئی از داستان را تشکیل می‌دهد و گاه مستقلاً زبان داستان را تشکیل می‌دهد. گفتگوی خدا و فرشتگان اسرار نگرش فرشتگان در این زمینه را آشکار می‌کند و خوانندگان به‌طور مستقیم با زبان خود فرشتگان با دقایق اندیشه‌های آنان آشنا می‌شوند. ادامه گفتگو ارزش‌های وجودی آدم را روشن می‌سازد. (بستانی، ۱۹-۲۱) در همین گفتگوی شیطان و خداوند است که چهره ابلیس برای ما ترسیم می‌شود لذا نیاز به تلاش زیادی نیست تا شخصیت ابلیس از لابه‌لای آیات قرآنی شناخته شود و اصولاً تفکر ابلیس به‌عنوان موجودی زنده از نوع تفکرهایی است که با تجربه‌های شخصی خود نمی‌توان بدان رسید بلکه امری غیبی است لذا در این راستا ناگزیریم از میان گفتگوهای قرآنی به این مسئله واقف شویم. (فضل‌الله، ۴۲۲)

در سایر داستان‌ها نیز در خلال گفتگویی که میان خداوند و پیامبر و پیامبر و قومش انجام می‌شود، در واقع درخواست‌های آن‌ها و تکالیف پیامبر یا سایر انسان‌ها مطرح می‌شود. در داستان آدم و فرشتگان گفت‌وگوی میان شخصیت‌ها در پردازش و شناساندن نقش ابلیس و فرشتگان نقش اساسی دارد. همین عنصر در داستان ابراهیم و نمرود و موسی و فرعون به شکل دیگری چهره‌های استدلالی و منطقی پیامبران و از طرف دیگر چهره‌های بی‌منطق آن‌سوی جبهه را به تصویر می‌کشد و پیام آن‌ها را به مخاطب می‌رساند. در داستان لوط (ع) نیز شیوه بیان واقعیت با گفتگو به نمایش گذاشته شده و صحنه‌های مبتذل و ضد ارزشی هم‌جنس‌بازی به تصویر کشیده نشده و به جزئیات پرداخته نشده است، بلکه به جای آن از راه گفتار این موضوع مطرح و مفاهیم اخلاقی و غیراخلاقی و عواقب این امور به مخاطب القا شده است. (فروردین، ۱۳۷)

۷-۲- تقطیع و تکرار موضوع^۱

مسئله تکرار در عرضه اندیشه‌ها و آرای مشخص به مردم، معمولاً به استقرار این اندیشه‌ها و تثبیت آن‌ها در اذهان مردم می‌انجامد. رفتار تبلیغاتی که شرکت‌های بازرگانی و تجاری جهت تثبیت یک ایده درباره کالایی در اذهان مردم انجام می‌دهند از همین نوع است و قرآن دقیقاً از همین شیوه استفاده کرده تا درون‌مایه‌هایی چون توحید و رستخیز و ارزش‌های اخلاقی و مفاهیم از این دست را در اذهان مردم تثبیت نماید. البته باید توجه داشت تکرار در داستان‌های قرآن تکراری یکنواخت نیست و غالباً دارای مفاهیم جدیدی هستند که به تناسب قصه و سوره بیان شده‌اند. (عثمان نجاتی، ۲۲۹)

قصه‌ی آدم و حوا در هفت جای قرآن آمده است: در سوره‌های البقره، الاعراف، الحجر، الاسراء، الکهف، طه و ص. این هفت تصویر در امتداد یکدیگرند و در مجموع قصه‌ای واحد رامی‌سازند. تکرار قصه در این هفت سوره به معنی تکرار مکررات و حرف‌های مشابه نیست. بلکه در هر تصویری یک زاویه از قصه آدم به نمایش گذاشته شده است. از این رو برخی جلوه‌ها که مشتمل بر برخی پیام‌ها هستند، در بعضی تصاویر موجودند و در بعضی دیگر جلوه‌های دیگر با پیام‌هایی دیگر. در هر حال در تکرار قصه غایتی نهفته است. حال آن غایت یا نمایاندن قصه از زاویه‌ای خاص است و یا ارائه پیامی جدید و یا ارائه همان پیام برای تأکید. (حسینی ابوالقاسم، ۲۳۶-۲۳۷)

داستان نوح نیز در سوره هود و الشعرا به‌طور مفصل البته کمی متفاوت از یکدیگر بیان شده و هر کدام به بیان رویدادها و وضعیت‌های ویژه‌ای از سرگذشت نوح (ع) پرداخته‌اند. با این وجود سوره خاصی بنام نوح مستقلاً درباره نوح (ع) و رسالت او سخن گفته و به بیان وضعیت‌هایی پرداخته که در سوره‌های دیگر بدان اشاره نشده است. و دلیل آن موضوعاتی است که در داستان مطرح شده و سبک و سیاق سوره‌ها و عناصر موجود در واقعه در یک رابطه‌ای دوسویه تکرار و تقطیع داستان را تقاضا می‌کند.

داستان ابراهیم (ع) هم در سوره‌های العنکبوت، الانبیا، الشعرا، البقره و هود و ابراهیم آمده است. در هر سوره تصویری از رخدادها یکی از حلقه‌های داستان را می‌یابیم تأکید بر تصویرگری توحید و طرد بت‌ها با ادله و منطق و دعوت به ترک تقلید و... یکی یکی در سوره‌های مختلف و از خلال مواضعی که در آن‌ها آمده بنا به اقتضای بیان و بافت کامل شده و در عین حال که در سوره‌های مختلف بیان شده هیچ‌یک از حلقه‌ها نه تکرار محض هستند و نه مستقل از یکدیگرند و این همان شیوه قرآن در تصویر حوادث قصه است که در سوره‌ها بر اساس روابط بیانی تصویری و فکری در سبک قرآنی پراکنده شده است تا خواننده با حوادث داستان ارتباط پیدا کرده با رویکردهای دینی آن در تعامل باشد. (احمد الراغب، ۳۵۰-۳۵۲)

تدریجی بودن نزول قرآن نیز دلیلی دیگر بر این پدیده است. یعنی قصه‌ها به تناسب اقتضا و ضرورت گاه به صورت اشاره‌ای و گاه مختصر و گاه به صورت تفصیلی و جهت صیقل دادن به قلب و روح مسلمین

^۱ برای مطالعه تفصیلی درباره فواید تکرار در قصه‌ها نک: تاریخ در قرآن، عزت الله رادمش، ۱۳۶۸، ۷۸-۸۵

به وسیله تجدید موعظه و ناسخ پس از منسوخ نقل گردیده است. (زغلول، ۱۸۲) زر کشی معتقد است که در این تکرار فایده‌هایی نهفته است همچون افزودن مطلبی به قصه، ابراز سخنی واحد به گونه‌های مختلف و ... (نک: زرکشی، ۱۲/۴-۱۷) و به تعبیر امام خمینی مکرر ذکر شدن قصه‌ها برای این است که این کتاب، کتاب قصه و تاریخ نیست بلکه "کتاب سیر و سلوک الی الله و کتاب توحید و معارف و مواعظ و حکم است و در این امور تکرار مطالب مفید است تا در همه‌ی نفوس و قلوب تأثیر کند. ای بسا قلبی با تخویف و انداز متناسب‌اند و قلبی با وعده و تبشیر سروکار دارند و نفوسی با قصص و حکایات و تواریخ سروکار دارند و قلبی دیگر به اخذ تعالیم به صراحت لهجه و القا اصل مطلب به طور ساده آماده‌تر باشند. مع الوصف ضمن تکرار حکایت‌ها خصوصیات و لواحق در آن مذکور است که در متون دیگر نبوده بلکه در هر تکراری یک نکته‌ی مهم عرفانی و اخلاقی مورد نظر قرار گرفته است و اجمالاً بیان احوال کفار و جاحدین و مخالفین با حق و معاندین با انبیا و اولیا و بیان کیفیت عواقب امور آن‌ها و چگونگی هلاکت آن‌ها و قضایای فرعون و قارون و نمرود و ... مجموعه‌ای از مواعظ و حکم و معارفی است که جهت رسیدن به سعادت حق تعالی به روی بندگان خود مفتوح فرموده است". (خمینی، ۱۸۶-۱۸۸)

۷-۳- ایجاز و اختصار

عنایت قرآن به کوتاه گوئی برای رسیدن به اهداف تربیتی است و نه داستان‌گوئی و چه بسا کوتاه گوئی تأثیر بسزایی بر مخاطب داشته باشد برای توضیح و ذکر نمونه درباره چگونگی تلخیص و تقطیع داستان‌های قرآن به عنوان یکی از شیوه‌های ارائه پیام‌های الهی، بهتر است درباره طرح داستان توضیحی مختصر داده شود. طرح داستان از رویدادهای وقایع مهم در یک داستان معین ساخته شده که این وقایع پیامدهای مهمی نیز به دنبال دارند. (دیبل، ۱۷)

شاید بتوانیم حدس بزنییم که دلیل اختصارگوئی داستان‌های قرآنی چیست. قطعاً در داستان‌های قرآن که احسن القصص از هر نظر می‌باشند قوانین مربوط به بلاغت و فصاحت و زیبایی و هنر بیش از هر جای دیگر رعایت شده، لذا خداوند متعال در بازگو کردن وقایع در قصص، از بیان جزئیاتی که لزوماً طرح داستان نیستند یعنی فقط حوادثی هستند که به اتفاق مهمی ختم نمی‌شوند و پیامد مهمی ندارند، خودداری کرده است. وقایعی چون ازدواج و تولد و زمان و مکان تولد و کارهای ساده‌ای که شخصیت‌های داستان انجام می‌دهند که هم از نقطه نظر پیامدهای بعدی و هم از نقطه نظر انتقال پیام دارای اهمیت نیستند در داستان‌های قرآن کنار گذاشته شده‌اند.^۱

در داستان نوح (ع) نیز فقط به عنصری از داستان اشاره شده که در جریان رسالت آن بزرگوار حائز اهمیت بوده و از نقل مسائل جزئی خودداری شده است. بنابراین حذف و تلخیص و شکستن منطق خطی یا به

^۱ - نک: دیبل انسن، طرح در داستان، ترجمه مهرنوش طلائی، فصل اول و تاملی دیگر در باب داستان، پرین لارنس، ص ۲۶-۴۴

عبارتی پس و پیش کردن بخش‌های یک داستان به منظور افاده معنایی اخلاقی و پندآموز از ویژگی‌های قصه‌گویی قرآنی است.

بر اساس تم اصلی قصه عناصر داستانی در قصه‌های قرآن بکار رفته از این‌رو در برخی داستان‌ها نام شخصیت‌ها و عوامل انسانی مبهم است و در برخی دیگر بیان شده است. مثلاً در سوره الشمس تم اصلی قصه تکذیب رسالت و نشانه بودن ناقه صالح (ع) است لذا سبک و سیاق بیان واقعه حول واژه‌های رسول‌الله و اشقاها است و نه نام نبی و شخصیت منفی داستان، تا بدین ترتیب یادآور رسالت صالح (ع) باشد و بر این موضوع تأکید کرده باشد و از آن طرف با استفاده از واژه شقی گروه مخالف را با این وصف معرفی کند، لذا نام این افراد در داستان برده نشده و به شکل مبهم بیان شده است پس قصص قرآن برای اهداف خاصی نقل شده‌اند و تمامی عوامل قصه در پرتو آن اهداف محو یا کمرنگ و پررنگ طرح شده‌اند. (ملبویی، ۱۲۶)

قرآن برخی آموزه‌ها را به هدف هدایتگری در قالب تاریخ امت‌های گذشته بیان فرموده اما با شیوه‌ای متفاوت از آنچه قصه‌پردازان بدان پرداخته‌اند. در داستان ابراهیم ع و سایر انبیا بزرگوار نیز، فقط قسمت‌هایی از سرگذشت آن‌ها را نقل کرده که باهدف هدایتگری خود هماهنگ است و تکیه سخن بر نقاط مهم و کلیدی است و از نقل جزئیات بی‌اهمیت مانند نام افراد و سن و سال آن‌ها و ... پرهیز نموده است. در واقع قرآن مجید بر آن است تا با حذف جزئیاتی که اذهان را بیهوده به خود مشغول می‌کند، متوجه پیام اخلاقی آن کند و به جای نقل کامل قصه، به‌گزینش مطالب بسنده می‌کند و به سبک اشارت عمل می‌کند.^۱

در داستان یونس (ع) نیز در جمله " **فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ ...** " ایجاز به حذف به‌کاررفته یعنی جزئیاتی که خواننده خود می‌داند چیست، حذف شده و تقدیر کلام این است که خدای تعالی او را گرفتار ماهی کرد و ماهی او را بلعید پس در شکم ماهی پروردگار خود را بخواند. و ظاهراً مراد از " **ظلمات** " ظلمت دریا و ظلمت شکم ماهی و ظلمت شب است. (طباطبایی، ۱۴ / ۳۱۵)

۷-۴- بلاغت و فصاحت گفتار

از آنجاکه کلام وسیله انتقال ما فی الضمیر به دیگران است، هرچه این وسیله مفهوم و محتوای خود را سریع‌تر و کامل‌تر به ذهن مخاطب انتقال دهد و از عیوبی که به انتقال سریع آن نقص و خلل وارد می‌کند مبرا باشد بهتر است و چنین کلامی در اصطلاح علمای معانی و بیان فصیح نامیده می‌شود. (نصیریان، ۳۰)

در تعریف بلاغت نیز گفته‌اند سخن خویش را به‌گونه‌ای تنظیم کنیم که وافی و کافی برای تمام مقصود و متناسب با مقام و موقعیت شنونده و مقتضیات روحی او متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی باشد. هنگام تردید شنونده با تأکید کلام را بگوییم و اگر انکار و تردیدی نباشد از اصرار و تأکید و اطناب پرهیز نموده سخن را با آرامش به وی برسانیم و ... چنین سخنی هادی و رسا خواهد بود و بلاغت قرآن از این نوع است معادله آوایی - معنایی و هنر تصویری و دقت در انتخاب واژگان و تعبیر و ... همگی از جلوه‌های بلاغت

^۱ - اشارت در لغت به معنی نمودن به سوی چیزی با دست و حرکت چشم و ابرو و القاء کردن رمز است. (داد، ۱۳۷۵، ۲۷)

خارق العاده قرآن می باشند آنجا که می فرماید: «وَقِيلَ يَا رَأْسُ ابْلِغِي مَاءَكَ وَيَسْمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيصَ الْمَاءِ وَفُضِيَ الْأَمْرُ...» (هود، ۴۴)

زیبایی و شکوه این آیه به لحاظ آن است که لفظ اول با دومی و لفظ سوم با چهارمی تا آخر آیه از جهت معنی، حسن ارتباط را دارد از آمدن حرف نداء "یا" گرفته تا مخاطب قرار گرفتن هر یک از زمین و آسمان در کاری که در شأن هر کدام است و اضممار سفینه به دلیل مشهور بودن ماجرا و در نهایت پایان ماجرا همگی قابل تأمل است. این آیه با تمام ایجاز بار معنایی وسیعی با خود حمل می کند. استعاره و مطابقت و مناسبت و خطاب به بی جان و اراده حتمی خداوند و... انواع بدیعی است که در این یک آیه به تنهایی جمع شده و مضمون مورد نظر را به بهترین و کوتاه ترین وجه به شنونده القا کرده است. (فراست خواه، ۲۳۹-۲۴۲؛ جرجانی، ۸۶ شیخ طوسی، ۵ / ۴۹۳) در همین داستان نوح (ع)، قرآن از زبان حضرت نوح در مقام گفتگو با قوم می فرماید: « قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ أَن كُنْتُ عَلَى بَيْتَةٍ مِّن رَّبِّي وَأَآتَنِي رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَن تُزِجْتُمْ مَوَاهِبَهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ » (هود، ۲۸) شاهد سخن، قسمت آخر آیه است که ذکر ضمیر "انتم" قبل از فعل تأکید بر بی اعتنایی قوم نوح و بی رغبتی آن ها در هدایت یافتنشان است و بدین ترتیب سرنوشت شومی که پیدا کردند به خودشان ربط داده شده و اختیار آدمی در انتخاب سرنوشت خویش تعلیم داده شده است. خداوند متعال این گونه با بکار گیری الفاظ در جای خویش و رعایت تعادل در ترکیب مفردات و حروف و تناسب کلماتی که انتخاب شده اند، به گونه ای سخن گفته که مراد خود را بر مخاطب القا نماید.^۱

متذکر می شویم که مهم ترین جنبه اعجاز قرآن یعنی هنر کلامی آن می تواند یکی از مهم ترین سبک های انتقال مفاهیم آن نیز باشد زیبایی خیره کننده و جاذبه و کشش آن ضمن اینکه راز جاودانگی آن است، سبب شده سخنانش در عمق جان آدمی بنشیند سبک خاص قرآن و آهنگ وزن و لحن آیات آنچه در داستان های قرآن و چه در بقیه آیات به نحوی است که در ایجاد انگیزه و میل و رغبت برای استماع آن از یک طرف و تصور و تجسم آنچه قرآن به تصویر کشیده از سوی دیگر کمک می کند. (نجاتی، ۲۴۰)

در سوره الذاریات آیه ۲۵ هنگام ورود فرشتگان بر ابراهیم ع می فرماید: «إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُّكْرُونَ». (۲۵) هنگامی که فرشتگان بر او وارد می شوند عبارت "سلاما" با نصب که نسلم در تقدیر آن است و سلام ابراهیم بر آنان با رفع که با تقدیر سلام علیکم قابل تصور است. (طبری، ۲۶ / ۱۲۸) و این جمله اسمیه که ابراهیم جواب سلام را این چنین می گوید بر ثبوت و دوام دلالت دارد و این حرکت تعبیر اخلاق ابراهیمی را نشان می دهد که سلام را با عبارتی محترمانه تر پاسخ می دهد و این نکته بلاغی در نقل یک گفتگوی ساده بین فرشتگان و ابراهیم برای انسان ریزین می تواند حامل پیامی بزرگ باشد. (طبل، ۱۷۰؛ فراست خواه، ۲۴۳)

^۱ - نک: دلایل الاعجاز فی القرآن، عبد القاهر جرجانی،

در حدیثی منسوب به امام صادق ع این چنین آمده که " نَزَلَ الْقُرْآنُ بِإِيَّائِكَ أَغْنِي وَاسْمِعِي يَا جَارَةٌ. " (قمی، ۲ / ۱۸)، یعنی سیاق کلام الهی در قرآن به نحوی است که از خطاب خود غیر از فرد مخاطب، شخص یا اشخاص دیگری را نیز منظور داشته است تعمیم این قاعده به تمام آیات قرآن به این معنی است که به عنوان یکی از راه‌های آموزش معارف به شکل غیرمستقیم همواره در قرآن بکار رفته است. در سوره الذاریات در داستان ابراهیم ع خداوند متعال خطاب به پیامبر اکرم می‌فرماید: « هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ». (۲۴) « إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَوْمٌ مُنْكَرُونَ » (۲۵)

همچنان که درباره حکایت موسی (ع) خطاب به پیامبر فرموده: " وَ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى " (طه/ ۹) قطعاً در این نوع خطاب کردن‌ها امت پیامبر مراد اصلی خداوند است گرچه پیامبر اکرم را به عنوان مخاطب اولیه می‌پذیریم. اما آنچه مسلم است اینکه این حکایت‌ها فقط در جهت هدایت نبی مکرم اسلام نبوده تا خطاب را منحصر به ایشان بدانیم.

۷-۶- اطناب یا بیان تفصیلی

جلوه بلاغت قرآن تنها ایجاز نیست بلکه آنجا که اطناب و زیاده‌گوئی ضرورت بیشتری از ایجاز دارد هنر و زیبایی این سبک در انتقال و بیان مفاهیم در داستان‌ها ظاهر می‌شود. این موضوع در داستان اصحاب کهف به خوبی نمود دارد. قرآن بجای اشاره به نام و سن و سال و شغل و سایر مسائل جزئی درباره جوانان کهف به جزئیاتی اشاره نموده که در روند داستان به سوی هدفی که برای نیل به آن هدف نقل می‌شود کمک کند. اینکه خداوند آن‌ها را پهلوی‌به‌پهلوی می‌کرد، این بدان معنا است که آن‌ها نمرده بودند؛ همچنین در توصیف غار و این که سگ آن‌ها دست‌هایش را بر دهانه باز آن پهن کرده بود از جزئیاتی است که شاید به ظاهر کم‌ارزش هستند ولی دارای پیام می‌باشند: « وَ تَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نَقَلْبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلَيْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا » (الکهف، ۱۸)

درواقع با بیان این حالات جزئی، تفاوت بین معجزه برانگیختن مردگان که مثلاً برای عزیز (ع) روی داده و معجزه‌ای که برای جوانان کهف رخ داد، روشن گردد. افزون بر این که این داستان با چنین کیفیت نقل مشتمل بر نکات علمی نیز است. (المجدوب، ۱۱۸) سید قطب و برخی دیگر از مفسران می‌گویند این حالت سگ بر دهانه غار برای این بود که هر موجود زنده‌ای از کنار او می‌گذرد او را زنده و بیدار پندارد تا بر جوانان غار آسیب نرساند. (سید قطب، ۴ / ۲۲۶۳؛ مغنیه، ۵ / ۱۱۰)

همچنین در آیه ۱۷ از سوره طه سبک اطناب به چشم می‌خورد: « وَ مَا تِلْكَ يَمِينُكَ يَا مُوسَى » " آنجا که خداوند خواست به صفت تکلم تجلی فرماید لاجرم در سؤال اطناب کرد در حالی که سؤال را با ایجازی این چنین

^۱ مجمع البحرین ذیل کلمه عنی با اشاره به این ضرب المثل.. (به در گفتن و به دیوار فهماندن) می‌نویسد: « هو مثل و یراد به التعریض للشیء یعنی ان القرآن خوطب به النبی لکن المراد به الامه... (طریحی، ۲/ ۲۵۶)

می‌توانست مطرح کند که "ماهی" لذا جوابی که موسی ع در پاسخ به سؤال داده اطناب دارد: "قَالَ هِيَ عَصَايَ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهِا وَ اَهْتَسُّ بِهِا عَلٰى غَنَمِيْ وَ لِيْ فِيْهَا مَارِبٌ اٰخَرٰى" گویی که خداوند خواسته با چنین سؤالی حقیقت عصا را به موسی ظاهر گرداند تا خارق عادت بودن آن آشکار گردد و بدین وسیله به موضوع اعجاز پردازد. (فراهی هروی، ۱۱۴؛ میبیدی، ۶ / ۱۰۵؛ مغنیه، ۵ / ۲۱۰)

زمان و مکان نیز در داستان‌های قرآن بر همین منوال است. بسیار ممکن است که مکان رویدادها در ابلاغ پیام قصه اثری خاص نداشته باشد به همین دلیل، قرآن اصولاً از مکان قصه یاد نمی‌کند مگر آن‌که نقشی خاص در سیر حوادث و شواهدی برای عبرت‌آموزی و موعظه داشته باشد، مانند: مصر و مدین و طور. (خطیب، ۹۴) اما درباره زمان می‌توان گفت: زمان در قصه‌های قرآن به منزله دستی است که رویدادها را حمل می‌کند و آن‌ها را به حرکت درمی‌آورد. اگر این دست نباشد، رویدادها بی‌جان بر زمین می‌افتند و از حرکت بازمی‌مانند. به این ترتیب، حضور زمان در قصه‌های قرآن حضوری زنده، آگاهانه و معنادار است. (معرفت، ۴۲۷)

۱۲-۷ ادبیات تعلیمی یا سبک مذهبی^۱

در این سبک مسائل اخلاقی و مذهبی یا فلسفی به شکل ادبی عرضه می‌شود. ادبیات تعلیمی می‌تواند تخیلی هم باشد یعنی نویسنده یا گوینده موضوع مورد تعلیم را به صورت داستانی یا نمایشی درآورد و آن را ارائه کند. هدف در این شیوه برانگیختن خواننده به موضع‌گیری یا اقدام خاصی است و درون‌مایه آن تبلیغ بر محور اخلاق و تعلیم و تربیت است. (داد، ۱۹) این شیوه نه تنها از شأن اثر نمی‌کاهد بلکه بدان جذابیت هم می‌بخشد؛ اما اینکه در داستان‌های قرآن این شیوه بکار رفته یا نه جای بحث و تأمل است. بخصوص در داستان‌هایی مثل داستان آن دو برادر که موضوعشان در سوره الکهف مطرح شده است. بعضی از مفسرین گفته‌اند: مطلبی که این مثل متضمن است تنها یک مثل است که ممکن است فقط فرض باشد و از سبک تعلیمی استفاده شده باشد و دلالت ندارد بر اینکه مثل مزبور یک واقعیت خارج بوده است. (مراغی، ۱۵ / ۱۴۸) ولی برخی دیگر گفته‌اند که مثل مذکور یک قضیه واقعی است که در خارج اتفاق افتاده است. (آلوسی، ۸ / ۲۶۰؛ ابوالفتح رازی، ۱۲ / ۳۵۱) همچنین در سبک مذهبی پند و اندرز و اخلاقیات و قوانین، هدف اصلی است. (شمسیا، ۱۰۳)

۷-۸- تصریف (تنوع در بیان)

تصریف به معنای برگرداندن چیزی از حالتی به حالت دیگر است. گوناگونی سخن و تنوع بیانی آن باعث می‌شود که اگر در یک مرتبه، آن مطلب تأثیری نکرد در مراحل بعدی با اسلوب جدید مطرح گردد و تأثیر نموده بر عمق جان نفوذ کند. (اشرفی، ۱۶۰) تکرار داستان یا بخشی از داستان، ممکن است از جمله انواع تصریف باشد که در جای خود توضیح داده شد.

^۱ - نک: انواع ادبی، سیروس شمسیا، ۱۳۸۳، ۲۶۹-۲۷۰

۷-۹- مثل و ضرب‌المثل

در آیه ۱۰ سوره التحریم، خداوند متعال برای انتقال این پیام که نزدیکان و خویشان پیامبر و در سطحی گسترده‌تر خویشان نزدیک همه حاکمان دینی، اگر از مسیر الهی منحرف شوند، دچار چه سرنوشتی می‌شوند، این چنین فرموده که: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ»

علاوه بر نمونه‌های مذکور، تمثیل مختصر و گفتاری کوتاه و پرمعنا در داستان‌های قرآن به کار رفته که دارای تشبیه مجازی است و زبانه‌زد عام و خاص است و هرکس برای افاده معنایی خاص در مواقع خاص به آن استشهاد می‌کند. در آیه ۲۸ سوره مریم خطاب به مریم (ع) فرموده یا «اِخْتِ هَارُونَ» که در کتب روایی و تفسیری گفته شده این مطلب از باب ضرب‌المثل است؛ و در مورد کسی به کار می‌رود که مانند آن شخص، معروف به پاک‌دامنی در بنی اسرائیل، صالح باشد.^۱ (عروسی حویزی، ۳/ ۳۳۳ و بیضاوی، ۴/ ۹) جالب توجه است که برخی مستشرقان به خاطر عدم اطلاع از ضرب‌المثل‌های قرآنی، آن را خطای تاریخی قرآن دانسته‌اند که مریم را خواهر هارون خطاب می‌کند در حالی که بین آن‌ها قرن‌ها فاصله است. (رضایی، ۱۶)

۷-۱۰- موعظه و خطابه

خطابه، برای تهییج و تحریک احساسات است، هرگاه احساسات را کد باشد. احساس غیرت و سلحشوری و شورانگیزی به واسطه خطابه انجام می‌گیرد؛ اما موعظه، برای تنظیم احساسات است و هرگاه احساسات به شکل غیرطبیعی تحریک شد، موعظه آن‌ها را رام می‌کند و زمینه‌ساز دوراندیشی و مراقبه را فراهم می‌کند، به شرطی که همراه با تحقیر و برتری‌جویی نباشد و موعظه‌کننده خود عامل به گفتار خویش باشد. (بدیعی، ۸۰)

خطابه، احساسات و غیرت، حمیت، حمایت، سلحشوری، عصیبت، مردانگی، برتری‌طلبی، شرافت، عزت‌طلبی، کرامت، نیکوکاری و خدمت را به جوش می‌آورد و پشت سرخود حرکت و جنبش ایجاد می‌کند و موعظه، جوشش‌ها و حرکت‌ها و هیجان‌های بیجا را خاموش می‌کند. موعظه، طوفان‌ها را فرومی‌نشاند و زمینه را برای حسابگری و دوراندیشی فراهم می‌کند. (مطهری، ۱۹۳) داستان‌های قرآن دارای این دو ویژگی مهم هستند. در سوره نوح قرآن کریم از زبان حضرت نوح علیه‌السلام بیان می‌کند که فرمود یا «قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ» (نوح، ۲) عبارت «یا قوم» در واقع «قومی» بوده که مخفف شده و بیان‌کننده خیرخواهی و مهربانی است و روشن است که از میان روش‌های ارشادی و عبرت‌دهی، روش عاطفی مؤثرتر است. بنابراین، درگیر کردن احساسات فرد برای رجوع به خویشتن و برانگیختن عواطف مخاطب می‌تواند در پذیرش نصیحت جهت اصلاح، مؤثر واقع شود و این انگیزه‌ای مهم برای کسب فضایل و ترک رذایل است. (طباطبائی، ۲۰/ ۲۶)

^۱ آن هارون هذا كان رجلا صالحا في بني إسرائيل ينسب اليه كل من عرف بالصلاح

در سوره الشعرا نوعی از گفتگوی قوم و نوح(ع) به تصویر کشیده شده است، «كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحِ الْمُرْسَلِينَ» (۱۰۵) «إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ» (۱۰۶) شاهد سخن «اللاتقون» است که با لطف بیان شده و نه با خشونت که چنین کن؛ اساساً، افراد معاند و سرسخت در مقابل فرمان مستقیم انجام کاری، مقاومت نشان می دهند؛ این گونه سخن گفتن که «آیا ایمان نمی آورید؟» در واقع همان امر به ایمان آوردن است و همان پیام را می رساند اما؛ با لطف و مدارا آمیخته است و روشن است که این چنین سخن گفتن و موعظه در دل شنونده اثرگذارتر است.

۸- نتایج مقاله

۸-۱- قرآن کریم کتاب هدایت بشر در تمام اعصار است و بدین منظور و جهت تسریع در فهم و آسان سازی مطالب و تنزل مفاهیم عمیق معنوی در روح و جان آدمی، از قالب قصه و در قصص از سبک های مختلف بیانی بهره برده است که هر یک از این سبک ها به نوعی اعجاز قرآن را به تصویر کشیده است.

۸-۲- با توجه به اینکه القای پیام به صورت مستقیم و آمرانه، همیشه با استقبال طبایع انسانی مواجه نمی گردد و بسیاری از اوقات، از طریق هنر می توان پیامی را به طور غیرمستقیم و در قالبی جذاب ایراد نمود، قرآن نیز این مهم را مدنظر قرار داده در نقل داستان ها به منظور القاء مفاهیم، از سبک های مختلف ادبی و بیانی استفاده نموده تا در خلال داستان، مراد خویش را به مخاطب انتقال دهد برخلاف شیوه داستان گویی تورات که به شکل روایت خطی شروع کرده و داستان را به پایان رسانده است.

۸-۳- بی شک ظواهر قرآن حجیت دارد و این مسئله نمی تواند فقط درزمینه ی احکام عملی و ظایف اخلاقی صادق باشد چراکه وظایف اخلاقی، خود از موضوعاتی است که فراوان در قصص قرآنی و با سبک و سیاق داستانی بیان شده و اگر قرار بر عدم حجیت ظاهر قرآن باشد و ظاهر داستان ها را بر مبنای تخیل و تمثیل و فرض قرار دهیم دلیلی بر عمل به آموزه های اخلاقی به دست آمده از داستان ها باقی نمی ماند مگر اینکه شواهد و قراینی باشد و آن دلایل عقلی و نقلی ما را به این سو سوق دهد که برای بیان مقصود از تمثیل، کنایه و استعاره استفاده شده است اما اگر قرینه و شاهدی بر این جریان نباشد، آن را ماجرای حقیقی می شماریم که در جهان واقع رخ قرار داده است.

- ۱- آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، چاپ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵
- ۲- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ اول، لبنان: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸
- ۳- اشرفی، عباس، مقایسه قصص در قرآن و عهدین، چاپ اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۵
- ۴- بدیعی، رحیم، تعلیم و تربیت در قرآن و ویژگی‌ها و روش‌ها، چاپ اول، قم: انتشارات میثم تمار، ۱۳۸۸
- ۵- برومند، سید مهدی، شیوه‌های تعلیم در قرآن و سنت، چاپ اول، رشت: انتشارات کتاب مبین، ۱۳۸۰
- ۶- بستانی، محمود، پژوهشی در جلوه‌های هنری داستان‌های قرآن، ترجمه موسی دانش، چاپ چهارم، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۶
- ۷- بیضاوی، عبدالله بن عمر، انوار التنزیل و اسرار التأویل، تحقیق محمد عبدالرحمن المرعشلی، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۸
- ۸- جرجانی، عبدالقاهر، دلائل الاعجاز فی القرآن، ترجمه سیدمحمد رادمنش، بی‌چاپ، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸
- ۹- حسینی، سید ابوالقاسم، مبانی هنری قصه‌های قرآن، چاپ سوم، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۷۹
- ۱۰- حسینی طهرانی، محمد حسین، انوارالملکوت، چاپ اول، مشهد: انتشارات علامه طباطبائی، ۱۴۱۰
- ۱۱- الخطیب، عبدالکریم، القصص القرآنی فی منظومه و مفهومه، چاپ اول، القاهره: دارالفکر العربی، ۱۹۶۵ م
- ۱۲- خمینی، روح الله، آداب الصلوة، چاپ هیجده‌ام، تهران: بنیاد نشر و تنظیم آثار امام خمینی، ۱۳۹۰
- ۱۳- داد، سیما، فرهنگ اصطلاحات ادبی، چاپ دوم، تهران: نشر مروارید، ۱۳۷۵
- ۱۴- دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه، ترجمه سید جعفر شهیدی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳
- ۱۵- دیبل، انسن، طرح در داستان، ترجمه مهرنوش طلائی، چاپ اول، اهواز: نشر رسش، ۱۳۸۷
- ۱۶- رادمنش، عزت‌الله، تاریخ در قرآن، بی‌چاپ، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸
- ۱۷- رازی ابوالفتح حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸
- ۱۸- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، محقق صفوان عدنان داوودی، بی‌چاپ، دمشق: دار القلم-الدار الشامیه، ۱۴۱۲
- ۱۹- راغب، عبدالسلام احمد، وظیفه الصورة الفنية فی القرآن الکریم، ترجمه حسین سیدی، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۷

- ۲۰- رضایی، عبدالعظیم، تاریخ ادیان جهان، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۸۹
- ۲۱- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، بی جا، بیروت: دارالکتاب العلمیه، ۱۴۲۲
- ۲۲- زغلول، سعد، نقش قرآن در تکامل نقد ادبی، ترجمه علی اوسط ابراهیمی، چاپ دوم، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹
- ۲۳- شمیسا، سیروس، کلیات سبک‌شناسی، چاپ سوم، تهران: نشر اندیشه، ۱۳۷۴
- ۲۴- طباطبائی، سیدمحمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسان حوزه علمیه، ۱۴۱۷
- ۲۵- طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲
- ۲۶- طبل، حسن، اسلوب الالتفات فی البلاغة القرآنیة، چاپ اول، دار السلام للطباعة و النشر و التوزیع و الترجمة، ۲۰۱۰
- ۲۷- الطریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ دوم، نشر فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸
- ۲۸- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا
- ۲۹- عروسی حویزی عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، تحقیق سید هاشم محلاتی، چاپ چهارم، قم: انتشارات اسماعیلیان، ۱۴۱۵
- ۳۰- فتوحی، محمود، سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، چاپ اول، تهران: نشر سخن، ۱۳۹۱
- ۳۱- فراست خواه، مقصود، زبان قرآن، چاپ اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۶
- ۳۲- فراهی هروی، معین‌الدین، قصص موسی - تفسیری عرفانی بر پایه آیات قرآنی، تصحیح محسن کیانی، چاپ اول، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳
- ۳۳- فروردین، عزیزه، زیبایی‌شناسی هنری در داستان‌های قرآن، چاپ دوم، تهران: مرکز پژوهش‌های هنری در داستان‌های قرآن، ۱۳۸۷
- ۳۴- فضل‌الله، محمد حسین، گفت‌وگو تفاهم در قرآن کریم، ترجمه حسین میردامادی، چاپ اول، تهران: مرکز گفت‌وگوی تمدن‌ها، ۱۳۸۰
- ۳۵- قطب، سید، التصوير الفنی فی القرآن، بی جا، مصر، ۱۳۸۶ ق
- ۳۶- قطب، محمد، القصة فی القرآن مقاصد الدین و قیم الفن، بی جا، القاهرة: دار قباء، ۲۰۰۲ م
- ۳۷- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: دارالکتاب، ۱۴۰۴
- ۳۸- مجذوب، احمد علی، اصحاب کهف در تورات و انجیل و قرآن، ترجمه محمد صادق عارف، چاپ اول، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰
- ۳۹- مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا

- ۴۰- مطاوع، سعید عطیه، الاعجاز القصصی فی القرآن، قاهره: دار الآفاق العربیه، بی تا
- ۴۱- مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، چاپ سی و نهم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۷
- ۴۲- معرفت، محمد هادی، شبهات و ردود حول القرآن الکریم، چاپ اول، قم: موسسه التمهید، ۱۴۲۳
- ۴۳- مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکاشف، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۲۴
- ۴۴- ملبوبی، محمد تقی، حللیلی نو از قصص قرآن، چاپ اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶
- ۴۵- میبدی، احمد بن محمد، کشف الاسرار و عدة الابرار، چاپ پنجم، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱
- ۴۶- میر صادقی، جمال، عناصر داستان، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۷۶
- ۴۷- نجاتی، محمد عثمان، قرآن و روانشناسی، چاپ دوم، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹
- ۴۸- نصیریان، یدالله، علوم بلاغت و اعجاز قرآن، چاپ دوم، تهران: نشر سمت، ۱۳۸۰
- ۴۹- هاشمی، جمال، اسطوره شناسی مینوی، چاپ اول، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰